

Akademia Pomorska w Słupsku

Katedra Filologii Polskiej

mgr Marta Mikołajczak

Wątki lesbijskie w polskiej prozie współczesnej (2003-2018)

Praca doktorska napisana pod kierunkiem

prof. dr hab. Daniela Kalinowskiego

Słupsk 2020

STRESZCZENIE

Refleksja naukowa nad homoseksualnością czy szerzej odmiennością seksualną w literaturze co najmniej od dekady zyskuje coraz wyższą pozycję w polskim literaturoznawstwie. Dość przywołać pomocne w interpretacji literatury przedemancypacyjnej przełomowe prace szwajcarskiego slawisty Germana Ritza koncentrujące się wokół poetyki „niewyraźnego pożądania” (*Jarosław Iwaszkiewicz. Pogranicza nowoczesności oraz Nić w labiryncie pożądania. Gender i płeć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*), nowatorską¹ pracę Błażeja Warkockiego *Homo niewiadomo. Polska proza wobec odmienności* czy monografię poświęconą twórczości, nie tylko poetyckiej, czterech poetów (Czechowicza, Napieralskiego, Czachorowskiego, Olszewskiego) *Katastrofy odmieńców* Tomasza Kaliściaka. Ponadto nie sposób zignorować prac (głównie artykułów) poświęconych kwestii lesbijskiej, m.in. Darii Adamowicz („[...] nigdy nie byłam lesbijką” – *lesbianizm jako nabywanie w polskiej prozie po roku 1989*), Marty Cuber (*Les-silent-story. O polskiej prozie lesbijskiej*), Bernadetty Darskiej (*Podobieństwa i różnice, czyli literacki świat lesbijki. Przypadek Ewy S., Moniki M. i Magdaleny O.; Ucieczki i powroty. Obrazy rzeczywistości w prozie najnowszej*) czy Ingi Iwasiów (*Kobiety na krawędzi dyskursu emancypacyjnego – Monika Mostowik, Grażyna Plebanek, Anna Piwkowska*). Jednak mimo licznych artykułów podmiot lesbijski, a tym samym wątki lesbijskie w literaturze polskiej, nie doczekał się szerszego omówienia czy monografii literaturoznawczej. Niniejsza rozprawa, stanowiąca w głównej mierze zbiór studiów interpretacyjnych poświęconych utworom powstałym po 2003 roku, ma w założeniu autorskim wypełnić lukę w polskich badaniach.

W pierwszym rozdziale starałam się ukazać specyfikę tematyki podejmowanej w rozprawie, m.in. terminologiczną nieściśłość literatury lesbijskiej czy problematyczny status ontologiczny polskiej pisarki lesbijskiej, a także przedstawić „szczegółność” podmiotu lesbijskiego, tj. jego definicję oraz dwupoziomowe uwikłanie. Ponadto w tym rozdziale przywołałam i omówiłam najczęściej występujące w kulturze polskiej stereotypy dotyczące lesbijek, a także stosowane zarówno w życiu, jak i obecne w literaturze strategie obronne umożliwiające homoseksualistkom pozostanie po stronie „szacownej” większości, m.in. „przymusowe” małżeństwo, noszenie „czapki niewidki” czy „ukrywanie się” w domowym zaciszu.

Rozdział drugi poświęciłam opisowi historii i ewolucji wątków lesbijskich

¹ Jej autorowi przypada bowiem zasługa włączenia *queer studies* do polskiego literaturoznawstwa.

w literaturze polskiej. Zaczęłam od przywołania szczątkowych wzmianek o kobiecym homoseksualizmie, które to odnaleźć można m.in. w dziełach Narcyzy Żmichowskiej (*Poganka, Biała Róża*) czy u Anieli Gruszeckiej (*Przygoda w nieznanym kraju*). Następnie przeszłam do opisu drobnych narracji powstałych w okresie PRL-u – m.in. zbioru opowiadań *My dwie z naszej malutkiej wysepki, Gorszych uczynków* Witolda Jabłońskiego oraz *Kroków* Włodzimierza Sokorskiego. Rozdział ten kończę na omówieniu dzieł, w których pojawiają się wątki lesbijskie z lat 1989-2003, m.in. *Absolutnej amnezji, Niebieskiej menażerii, Lustra, Akacji, Trzech razów, Panny Nikt, Kilku nocy poza domem, Tylko luster nie tych samych* oraz *Listu otwartego do królowej Wiktorii*. Rozważania tego rozdziału zakończyłam na przełomowym roku 2003, kiedy to akcja „Niech nas zobaczą” doprowadziła do pojawienia się lesbijki i geja w dyskursie społecznym, a w konsekwencji do wyrazistej narracji o tematyce homoseksualnej.

W przedostatnim rozdziale rozprawy, tj. W głąb lesbijskiego świata... objęłam analizą utwory powstające w latach 2003-2018, w których to odnaleźć można wykreowane przez autorów/autorki tytułowe wątki lesbijskie. W pierwszej części koncentruję się na wyróżnieniu, wskazaniu i scharakteryzowaniu występujących w tych narracjach określonych typów bohaterek-lesbijek, tj. uzdrowicielek, ukrytych kochanek, „pełnoprawnych” partnerek czy wojowniczek. W części drugiej przechodzę do rozważań nad tematyką/problematyką tychże narracji rozpatrując dziesięć kategorii wątków lesbijskich, do których zaliczyć można: wygląd, dojrzewanie, macierzyństwo, środowisko branżowe, konflikt lesbijka-instytucja, erotyka, *coming out*, opresja społeczna, codzienność oraz ucieczka od stygmatyzacji, oraz w miarę możliwości opisuję deszyfrację bądź stabilizację lesbijskich stereotypów.

Ostatni rozdział rozprawy przeznaczyłam na analizę utworów powstających w latach 2003-2018, w których to wątek lesbijski nie jest wprowadzany w sposób schematyczny, tj. wykreowana bohaterka nie reprezentuje jednego z „typów” bohaterek-lesbijek, a autor/autorka nie odwołuje się do kategorii stereotypu, a tym samym nie dokonuje jego stabilizacji bądź deszyfracji, bowiem jego/jej celem wydaje się być nietypowe/twórcze „wplecenie” do utworu bohaterki-lesbijki. Do takich utworów można zaliczyć m.in. *Wyrzuty, Histeryjki o May* Moniki Mostowik, *Całkowity koszt wszystkiego* Agnieszki Kłos, *Żonę Adama* Moniki Rakusy, *Kroniki umarłych* Daniela Odii, *Patrz na mnie, Klaro!* Kai Malanowskiej, *Kochanie, zabiłam nasze koty* Doroty Masłowskiej, *W powietrzu* Ingi Iwasiów czy *Sukę* Katarzyny Grygi.

STRESZCZENIE

Refleksja naukowa nad homoseksualnością czy szerzej odmiennością seksualną w literaturze co najmniej od dekady zyskuje coraz wyższą pozycję w polskim literaturoznawstwie. Dość przywołać pomocne w interpretacji literatury przedemancypacyjnej przełomowe prace szwajcarskiego slawisty Germana Ritza koncentrujące się wokół poetyki „niewyraźnego pożądania” (*Jarosław Iwaszkiewicz. Pogranicza nowoczesności oraz Nić w labiryncie pożądania. Gender i płeć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*), nowatorską¹ pracę Błażeja Warkockiego *Homo niewiadomo. Polska proza wobec odmienności* czy monografię poświęconą twórczości, nie tylko poetyckiej, czterech poetów (Czechowicza, Napieralskiego, Czachorowskiego, Olszewskiego) *Katastrofy odmieńców* Tomasza Kaliściaka. Ponadto nie sposób zignorować prac (głównie artykułów) poświęconych kwestii lesbijskiej, m.in. Darii Adamowicz („[...] nigdy nie byłam lesbijką” – *lesbianizm jako nabywanie w polskiej prozie po roku 1989*), Marty Cuber (*Les-silent-story. O polskiej prozie lesbijskiej*), Bernadetty Darskiej (*Podobieństwa i różnice, czyli literacki świat lesbijki. Przypadek Ewy S., Moniki M. i Magdaleny O.; Ucieczki i powroty. Obrazy rzeczywistości w prozie najnowszej*) czy Ingi Iwasiów (*Kobiety na krawędzi dyskursu emancypacyjnego – Monika Mostowik, Grażyna Plebanek, Anna Piwkowska*). Jednak mimo licznych artykułów podmiot lesbijski, a tym samym wątki lesbijskie w literaturze polskiej, nie doczekał się szerszego omówienia czy monografii literaturoznawczej. Niniejsza rozprawa, stanowiąca w głównej mierze zbiór studiów interpretacyjnych poświęconych utworom powstałym po 2003 roku, ma w założeniu autorskim wypełnić lukę w polskich badaniach.

W pierwszym rozdziale starałam się ukazać specyfikę tematyki podejmowanej w rozprawie, m.in. terminologiczną nieściśłość literatury lesbijskiej czy problematyczny status ontologiczny polskiej pisarki lesbijskiej, a także przedstawić „szczegółność” podmiotu lesbijskiego, tj. jego definicję oraz dwupoziomowe uwikłanie. Ponadto w tym rozdziale przywołałam i omówiłam najczęściej występujące w kulturze polskiej stereotypy dotyczące lesbijek, a także stosowane zarówno w życiu, jak i obecne w literaturze strategie obronne umożliwiające homoseksualistkom pozostanie po stronie „szacownej” większości, m.in. „przymusowe” małżeństwo, noszenie „czapki niewidki” czy „ukrywanie się” w domowym zaciszu.

Rozdział drugi poświęciłam opisowi historii i ewolucji wątków lesbijskich

¹ Jej autorowi przypada bowiem zasługa włączenia *queer studies* do polskiego literaturoznawstwa.

w literaturze polskiej. Zaczęłam od przywołania szczątkowych wzmianek o kobiecym homoseksualizmie, które to odnaleźć można m.in. w dziełach Narcyzy Żmichowskiej (*Poganka, Biała Róża*) czy u Anieli Gruszeckiej (*Przygoda w nieznanym kraju*). Następnie przeszłam do opisu drobnych narracji powstałych w okresie PRL-u – m.in. zbioru opowiadań *My dwie z naszej malutkiej wysepki, Gorszych uczynków* Witolda Jabłońskiego oraz *Kroków* Włodzimierza Sokorskiego. Rozdział ten kończę na omówieniu dzieł, w których pojawiają się wątki lesbijskie z lat 1989-2003, m.in. *Absolutnej amnezji, Niebieskiej menażerii, Lustra, Akacji, Trzech razów, Panny Nikt, Kilku nocy poza domem, Tylko luster nie tych samych* oraz *Listu otwartego do królowej Wiktorii*. Rozważania tego rozdziału zakończyłam na przełomowym roku 2003, kiedy to akcja „Niech nas zobaczą” doprowadziła do pojawienia się lesbijki i geja w dyskursie społecznym, a w konsekwencji do wyrazistej narracji o tematyce homoseksualnej.

W przedostatnim rozdziale rozprawy, tj. W głąb lesbijskiego świata... objęłam analizą utwory powstające w latach 2003-2018, w których to odnaleźć można wykreowane przez autorów/autorki tytułowe wątki lesbijskie. W pierwszej części koncentruję się na wyróżnieniu, wskazaniu i scharakteryzowaniu występujących w tych narracjach określonych typów bohaterek-lesbijek, tj. uzdrowicielek, ukrytych kochanek, „pełnoprawnych” partnerek czy wojowniczek. W części drugiej przechodzę do rozważań nad tematyką/problematyką tychże narracji rozpatrując dziesięć kategorii wątków lesbijskich, do których zaliczyć można: wygląd, dojrzewanie, macierzyństwo, środowisko branżowe, konflikt lesbijka-instytucja, erotyka, *coming out*, opresja społeczna, codzienność oraz ucieczka od stygmatyzacji, oraz w miarę możliwości opisuję deszyfrację bądź stabilizację lesbijskich stereotypów.

Ostatni rozdział rozprawy przeznaczyłam na analizę utworów powstających w latach 2003-2018, w których to wątek lesbijski nie jest wprowadzany w sposób schematyczny, tj. wykreowana bohaterka nie reprezentuje jednego z „typów” bohaterek-lesbijek, a autor/autorka nie odwołuje się do kategorii stereotypu, a tym samym nie dokonuje jego stabilizacji bądź deszyfracji, bowiem jego/jej celem wydaje się być nietypowe/twórcze „wplecenie” do utworu bohaterki-lesbijki. Do takich utworów można zaliczyć m.in. *Wyrzuty, Histeryjki o May* Moniki Mostowik, *Całkowity koszt wszystkiego* Agnieszki Kłos, *Żonę Adama* Moniki Rakusy, *Kroniki umarłych* Daniela Odii, *Patrz na mnie, Klaro!* Kai Malanowskiej, *Kochanie, zabiłam nasze koty* Doroty Masłowskiej, *W powietrzu* Ingi Iwasiów czy *Sukę* Katarzyny Grygi.

Marta
Niewczas

SUMMARY

For at least a decade the scientific reflection on homosexuality or, in broader terms, sexual differences in the literature has been gaining an increasingly higher position in the Polish literature studies. One may refer to the ground-breaking works helpful in the interpretation of the pre-emancipation literature and focused on the poetics of the „ineffable desire” written by the Swiss Slavist German Ritz (*Jarosław Iwaszkiewicz. Pogranicza nowoczesności* and *Nić w labiryncie pożądania. Gender i płęć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*), an innovative¹ study by Błażej Warkocki entitled *Homo niewiadomo. Polska proza wobec odmienności* or to Tomasz Kaliściak’s *Katastrofy Odmieńców*, a monograph devoted to the works, not only poetic, of four poets – Czechowicz, Napieralski, Czachorowski, Olszewski. Moreover, one cannot ignore the works (mainly articles) on lesbian issues such as Daria Adamowicz’s „[...] nigdy nie byłam lesbijką” – *lesbianizm jako nabywanie w polskiej prozie po roku 1989*, Marta Cuber’s *Les-silent-story. O polskiej prozie lesbijskiej*, Bernadetta Darska’s *Podobieństwa i różnice, czyli literacki świat lesbijki. Przypadek Ewy S., Moniki M. i Magdaleny O.; Ucieczki i powroty. Obrazy rzeczywistości w prozie najnowszej* or Inga Iwasiów’s *Kobiety na krawędzi dyskursu emancypacyjnego – Monika Mostowik, Grażyna Plebanek, Anna Piwkowska*. However, despite numerous articles, there is no wider discussion or literary monograph on the lesbian subject, thus also on lesbian themes in the Polish literature. The author’s aim of this dissertation, primarily constituting a collection of interpretative studies devoted to the works written after 2003, is to fill the gap in the Polish studies.

In the first chapter I attempted to show the specificity of the topic discussed in the dissertation such as terminological inaccuracy of lesbian literature or problematic ontological status of the Polish lesbian writer, as well as to present the “peculiarity” of the lesbian subject, i.e. its definition and double entanglement. What is more, in the this chapter I referred to and discussed the most common stereotypes regarding lesbians in the Polish culture, as well as defence strategies, both used in life and present in literature, that allow the homosexual women to remain on the side of the “esteemed” majority, such as “forced” marriage, wearing the “cap of invisibility” or “hiding” at home.

¹ The author introduced the *queer studies* into the Polish literature studies.

In the second chapter I focused on the description of history and evolution of lesbian themes in the Polish literature. First I recalled the vestigial references to female homosexuality found in the works of Narcyza Żmichowska (*Poganka, Biała Róża*) and Aniela Gruszecka (*Przygoda w nieznanym kraju*). Then I moved to the description of minor narratives written in the PRL (Polish People's Republic) period, mainly focusing on Witold Jabłoński's collection of stories *My dwie z naszej malutkiej wysepki* and *Gorsze uczynki*, as well as Włodzimierz Sokorski's *Kroki*. Finally I discussed the lesbian-related works written in 1989-2003, i.e. *Absolutna amnezja, Niebieska menażeria, Lustro, Akacja, Trzy razy, Panna Nikt, Kilka nocy poza domem, Tylko lustra nie te same* and *List otwarty do królowej Wiktorii*. I finished this chapter on the breakthrough year 2003 when the „Let Them See Us” action led to the emergence of lesbian and gay in social discourse, and consequently to distinctive narration on homosexual topics.

In the penultimate chapter, *Into the depths of lesbian world... (W głąb lesbijskiego świata...)*, I analysed the works written in 2003-2018 where one may find the eponymous lesbian themes created by the authors. In the first part I focused on distinguishing, indicating and characterising specific types of lesbian characters found in these narratives, i.e. healers, hidden lovers, “fully fledged” partners and warriors. In the second part I moved to considerations regarding themes/issues of these narratives, looking at ten categories of lesbian themes, including appearance, maturation, maternity, lesbian-related environment, conflict between lesbians and institutions, eroticism, *coming out*, social oppression, daily life and escape from stigmatisation, and as far as possible describing the deciphering (breaking) or stabilization of the lesbian stereotypes.

The last chapter of the dissertation is devoted to the analysis of works written in 2003-2018 where the lesbian theme is introduced in a non-schematic manner, i.e. the character does not represent one of the lesbian-character „types” and the author does not refer to the category of stereotype and does not decipher or stabilize it, for he or she seems to be focused on atypical/creative „weaving” of the lesbian character into the work. Such narratives include Monika Mostowik's *Wyrzuty* and *Histeryjki o May*, Agnieszka Kłos' *Calkowity koszt wszystkiego*, Monika Rakusa's *Żona Adama*, Daniel Odija's *Kroniki umarłych*, Kaja Malanowska's *Patrz na mnie, Klaro!*, Dorota Masłowska's *Kochanie, zabiłam nasze koty*, Inga Iwasiów's *W powietrzu* and Katarzyna Gryga's *Suka*, among others.

SUMMARY

For at least a decade the scientific reflection on homosexuality or, in broader terms, sexual differences in the literature has been gaining an increasingly higher position in the Polish literature studies. One may refer to the ground-breaking works helpful in the interpretation of the pre-emancipation literature and focused on the poetics of the „ineffable desire” written by the Swiss Slavist German Ritz (*Jarosław Iwaszkiewicz. Pogranicza nowoczesności* and *Nić w labiryncie pożądania. Gender i płęć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*), an innovative¹ study by Błażej Warkocki entitled *Homo niewiadomo. Polska proza wobec odmienności* or to Tomasz Kaliściak’s *Katastrofy Odmieńców*, a monograph devoted to the works, not only poetic, of four poets – Czechowicz, Napieralski, Czachorowski, Olszewski. Moreover, one cannot ignore the works (mainly articles) on lesbian issues such as Daria Adamowicz’s „[...] nigdy nie byłam lesbijką” – *lesbianizm jako nabywanie w polskiej prozie po roku 1989*, Marta Cuber’s *Les-silent-story. O polskiej prozie lesbijskiej*, Bernadetta Darska’s *Podobieństwa i różnice, czyli literacki świat lesbijki. Przypadek Ewy S., Moniki M. i Magdaleny O.; Ucieczki i powroty. Obrazy rzeczywistości w prozie najnowszej* or Inga Iwasiów’s *Kobiety na krawędzi dyskursu emancypacyjnego – Monika Mostowik, Grażyna Plebanek, Anna Piwkowska*. However, despite numerous articles, there is no wider discussion or literary monograph on the lesbian subject, thus also on lesbian themes in the Polish literature. The author’s aim of this dissertation, primarily constituting a collection of interpretative studies devoted to the works written after 2003, is to fill the gap in the Polish studies.

In the first chapter I attempted to show the specificity of the topic discussed in the dissertation such as terminological inaccuracy of lesbian literature or problematic ontological status of the Polish lesbian writer, as well as to present the “peculiarity” of the lesbian subject, i.e. its definition and double entanglement. What is more, in the this chapter I referred to and discussed the most common stereotypes regarding lesbians in the Polish culture, as well as defence strategies, both used in life and present in literature, that allow the homosexual women to remain on the side of the “esteemed” majority, such as “forced” marriage, wearing the “cap of invisibility” or “hiding” at home.

¹ The author introduced the *queer studies* into the Polish literature studies.

In the second chapter I focused on the description of history and evolution of lesbian themes in the Polish literature. First I recalled the vestigial references to female homosexuality found in the works of Narcyza Żmichowska (*Poganka, Biała Róża*) and Aniela Gruszecka (*Przygoda w nieznanym kraju*). Then I moved to the description of minor narratives written in the PRL (Polish People's Republic) period, mainly focusing on Witold Jabłoński's collection of stories *My dwie z naszej małej wysepki* and *Gorsze uczynki*, as well as Włodzimierz Sokorski's *Kroki*. Finally I discussed the lesbian-related works written in 1989-2003, i.e. *Absolutna amnezja, Niebieska menażeria, Lustro, Akacja, Trzy razy, Panna Nikt, Kilka nocy poza domem, Tylko lustra nie te same* and *List otwarty do królowej Wiktorii*. I finished this chapter on the breakthrough year 2003 when the „Let Them See Us” action led to the emergence of lesbian and gay in social discourse, and consequently to distinctive narration on homosexual topics.

In the penultimate chapter, Into the depths of lesbian world... (W głąb lesbijskiego świata...), I analysed the works written in 2003-2018 where one may find the eponymous lesbian themes created by the authors. In the first part I focused on distinguishing, indicating and characterising specific types of lesbian characters found in these narratives, i.e. healers, hidden lovers, “fully fledged” partners and warriors. In the second part I moved to considerations regarding themes/issues of these narratives, looking at ten categories of lesbian themes, including appearance, maturation, maternity, lesbian-related environment, conflict between lesbians and institutions, eroticism, *coming out*, social oppression, daily life and escape from stigmatisation, and as far as possible describing the deciphering (breaking) or stabilization of the lesbian stereotypes.

The last chapter of the dissertation is devoted to the analysis of works written in 2003-2018 where the lesbian theme is introduced in a non-schematic manner, i.e. the character does not represent one of the lesbian-character „types” and the author does not refer to the category of stereotype and does not decipher or stabilize it, for he or she seems to be focused on atypical/creative „weaving” of the lesbian character into the work. Such narratives include Monika Mostowik's *Wyrzuty* and *Histeryjki o May*, Agnieszka Kłós' *Całkowity koszt wszystkiego*, Monika Rakusa's *Żona Adama*, Daniel Odiya's *Kroniki umarłych*, Kaja Malanowska's *Patrz na mnie, Klaro!*, Dorota Masłowska's *Kochanie, zabiłam nasze koty*, Inga Iwasiów's *W powietrzu* and Katarzyna Gryga's *Suka*, among others.

Monika
Nikotajczak